

JANUSZ A. FRYKOWSKI

DZIEJE PARAFII ŁASZCZÓW DO KOŃCA XVIII WIEKU

HISTORY OF THE PARISH IN ŁASZCZÓW UNTIL THE END OF THE 18TH CENTURY

A b s t r a c t. This text presents the historical outline of the Catholic Parish of Łaszczów from the moments of its first emergence in historical records up until the late 18th century.

Firstly, the geographical location of the parish is presented, its size and its place in the organizational structure of the Church. The analysis of the visitation protocols issued by the Bishops of Chełm reveals what the Łaszczów Parish church looked like and how its equipment changed in the period under analysis. A list of 20 priests is composed, each of them connected with the Łaszczów Parish. The parsons' benefice is also defined.

The latter part of the paper is devoted to the Fraternity of the Holy Rosary, which functioned at the parish. Its financial status and forms of activity are discussed. The text also calculates – approximately – the population of the faithful and the number of the parishioners accepting sacraments in the second half of the 18th century. Also discussed is how the parsons of Łaszczów complied with the duty of launching and running schools, imposed by the Fourth Lateran Council.

Translated by Konrad Klimkowski

Key words: parish, church, ministers, church service staff, school, fraternity, Jesuits.

Powiat bełski, w którego granicach znajdował się Łaszczów, leżał na terenie dwóch funkcjonujących obok siebie diecezji, tj. eparchii chełmskiej, po 1569 r. unickiej, oraz chełmskiej diecezji katolickiej. Granice administracyjne obu diecezji niemal się pokrywały¹, gdyż miasto zamieszkiwała

---

Dr JANUSZ A. FRYKOWSKI – doktor nauk humanistycznych w zakresie historii nowożytnej Polski, dyrektor Zespołu Szkół Nr 1 im. Bartosza Głowackiego w Tomaszowie Lubelskim; adres do korespondencji: e-mail: januszf@etomaszow.org.pl

¹ A. G i l, *Prawosławna Eparchia Chełmska do 1596 r.*, Lublin–Chełm 1999, s. 167; A. M i r o n o w i c z, *Struktura organizacyjna Kościoła prawosławnego w Polsce w X-XVIII wieku*, w: *Kościół prawosławny w Polsce dawniej i dziś*, red. L. Adamczuk, A. Mironowicz, Warszawa 1993, s. 48-58.

ludność obydwu wyznań. Stałym elementem Łaszczowa byli także wyznawcy mojżeszowi.

Chełmska diecezja katolicka powstała w połowie XIV w.² Początkowo stolicą biskupstwa był Chełm, ale po pożarze miasta w 1473 r. przeniesiono ją do Krasnegostawu³. Na siedzibę biskupstwa i kapituły wybrano właśnie Krasnystaw, ponieważ przeważała tam ludność katolicka. Miasto to było siedzibą władz diecezji aż do 1805 r., kiedy to doszło do jej kasaty i utworzenia diecezji lubelskiej, której tron stanowiła dotychczasowa diecezja chełmska⁴. Przeniesienie biskupstwa do Krasnegostawu nie wprowadziło zmiany w dotychczasowej tytulaturze diecezji, która nadal funkcjonowała jako chełmska, podobnie jak i kapituła.

Początkowo diecezja chełmska nie była podzielona na dekanaty. Utworzono je dopiero w 1604 r. w liczbie dziesięciu. Były to dekanaty: chełmski, hrubieszowski, krasnostawski, turobiński, zamojski, bełski, lubomelski, magierowski (na synodzie w 1624 r. zmieniony na potylicki), sokalski i grabowiecki⁵. Taka organizacja diecezji utrzymała się prawie bez zmian do 1772 r.⁶

---

² Wraz z zajęciem ziemi bełskiej i chełmskiej oraz przyłączeniem jej do Królestwa Polskiego król Kazimierz Wielki zaczął starać się o utworzenie łacińskiej organizacji kościelnej ze stolicą biskupią, by w ten sposób ugruntować katolicyzm na tych terenach. Na prośbę króla papież Innocenty VI bullą z 20 maja 1359 r. mianował biskupem chełmskim Tomasza z Sieny. Bulla ta ustanowiła metropolię w Haliczu i trzy biskupstwa: w Przemyślu, Chełmie i Włodzimierzu Wołyńskim, B. K u m o r, *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 19(1969), s. 336; zob. także T. T r a j d o s, *Kościół katolicki na ziemiach ruskich Korony i Litwy za panowania Władysława II Jagiełły (1386-1434)*, t. I, Wrocław 1983, s. 215.

³ Przywilej ten jest datowany na 26 czerwca 1490 r., P. P a ł k a, *Powstanie katedralnej kapituły obrządku łacińskiego w Chełmie i przeniesienie jej do Krasnegostawu*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 17(1970), z. 5, s. 24; zob. także R. O g r o d n i k, *Organizacja diecezji chełmskiej obrządku łacińskiego w latach 1375-1546*, w: *Średniowieczny kościół polski. Z dziejów duszpasterstwa i organizacji kościelnej*, red. M. T. Zahajkiewicz, S. Tylus, Lublin 1999, s. 147.

⁴ Archiwum Archidiecezji Lubelskiej (dalej: AAL), Konsystorz Generalny Lubelski (dalej: KGL), sygn. Rep. 60 A 171, s. 118-133; B. K u m o r, *Chełmska diecezja*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. III, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1985, kol. 127; O g r o d n i k, dz. cyt., s. 148.

⁵ K u m o r, *Chełmska diecezja*, kol. 129.

⁶ W. P a w e l e c, *Biskupstwo chełmskie*, „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie” 15(1933), s. 319-320.

I. POWSTANIE PARAFII ŁASZCZOWSKIEJ

Możemy powiedzieć, że poprzedniczką parafii łaszczowskiej była parafia pod wezwaniem Najświętszej Maryi Panny w Małoniżu. Wiadome jest, że parafia ta funkcjonowała już pod koniec XIV w. Jej fundatorami byli: właściciel wsi Małoniż – Andrzej zwany Morawą i Jaško – właściciel wsi Domaniż⁷. Pierwsza historyczna wzmianka o tej parafii pochodzi z 1397 r. i dotyczy potwierdzenia fundacji kościoła przez Jana – rektora kościoła w Szczebrzeszynie i Stefana – wikariusza generalnego biskupa chełmskiego⁸. Jest to wzmianka pośrednia, ponieważ znajduje się ona w dokumencie wystawionym 13 stycznia 1406 r. w Szczebrzeszynie. Źródło to dotyczyło sporu między właścicielami Małoniża i Domaniza a plebanem o uposażenie kościoła w Małoniżu. Spór między zwaśnionymi rozstrzygnął oficjał Stanisław – rektor kościoła św. Mikołaja w Szczebrzeszynie. Przy tej okazji notariusz spisał również akt odnowienia fundacji kościoła w Małoniżu⁹.

Data erygowania parafii łaszczowskiej nie jest znana. Dokument erykcyjny nie zachował się, istnieje natomiast wzmianka (bez podania daty) o przeniesieniu parafii do Łaszczowa¹⁰. Pierwsza udokumentowana informacja o funkcjonowaniu parafii w Łaszczowie pochodzi z 1603 r. i znajduje się w protokole powizytacyjnym biskupa Jerzego Zamoyskiego¹¹. W powstałym rok później opisie dekanatu grabowieckiego, oprócz 6 innych parafii wchodzących w skład tego dekanatu, wymieniona jest także parafia Łaszczów¹². Te dwie informacje upoważniają nas do stwierdzenia, że parafia została translokowana z Małoniża do Łaszczowa, jeżeli nie na początku drugiej połowy XVI stulecia, to w trzeciej jego ćwierci.

---

⁷ AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 114, k. 31-32.

⁸ L. B i e ń k o w s k i, *Działalność organizacyjna biskupa Jana Biskupca w diecezji chełmskiej 1417-1452*, „Roczniki Humanistyczne”, 7(1958), z. 2, s. 241.

⁹ AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 114, k. 31-32.

¹⁰ AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 149, k. 75-76.

¹¹ AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 149, k. 76-77.

¹² Tertius sit Graboviecensis cui septem ecclesiam adseribimus: Grabovscensem, Tyszovicenses, Rachanensem, Wożuczynsensem, Grodesensem, in Nabroi et in Łaszczów decansum habecunt Reverendum Dominum Martinum Mołdrzykowski chełmensem canonicum, J. S a w i c k i, *Coccilia Poloniae*, t. 9, Wrocław 1957, s. 9.

II. KOŚCIÓŁ PARAFIALNY

Pewne jest, że pierwsza świątynia w Łaszczowie ma starsze korzenie niż pierwsza wzmianka źródłowa o niej. O jej wyglądzie w protokole wizytacji parafii z 1603 r. pisał biskup Jerzy Zamoyski¹³. Duchowny przedstawił kościół jako budowlę drewnianą z dwoma ołtarzami i zaznaczył, że na jednym z nich dawniej było tabernakulum. Kolejne dwa tego typu źródła, z 1637 i 1671 r., ukazują kościół w opłakanym stanie¹⁴. Wizytator Jan Sasin, oficyał generalny chełmski, ukazał świątynię w największym opuszczeniu i ruinie. W związku z tym zalecił plebanowi, by kościół odbudował i odzyskał dochody prawne. Należy sądzić, że sytuacja nie uległa poprawie, ponieważ po nim wizytujący parafię biskup Krzysztof Żegocki stwierdził, że kościół potrzebuje odnowy, podobnie jak i cmentarz. Z protokołu powizytacyjnego wynika, że świątynia posiadała trzy ołtarze. Ołtarz Wielki był obudowany cyborium¹⁵, a na nim znajdował się obraz św. Trójcy; na drugim ołtarzu był obraz św. Antoniego, zaś na trzecim Matki Boskiej.

Należy sądzić, że sytuacja uległa poprawie, skoro wizytujący parafię w 1726 r. biskup Jan Feliks Szaniawski w protokole powizytacyjnym, przedstawiając wygląd kościoła, nie zamieścił uwag o jego stanie¹⁶. Źródło to informuje nas, że kościół był pod wezwaniem św. Piotra i Pawła i że była to budowla drewniana. W kościele znajdowało się 5 ołtarzy i w stosunku do poprzedniej wizytacji ich liczba zwiększyła się o dwa. Na ołtarzach były zawieszony obrazy: na Ołtarzu Wielkim Jezusa Chrystusa Ukrzyżowanego, na drugim św. Józefa, na trzecim św. Antoniego, na czwartym Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny, a na ostatnim Matki Boskiej Nieustającej Pomocy. W świątyni był drewniany chór, na którym, jak zaznaczył biskup, znajdowały się zepsute organy oraz drewniana zakrystia. Przy kościele wybudowano drewnianą dzwonnice z dwoma dzwonami.

Biskup Józef Eustachy Szembek wizytując parafię w 1742 r., poza informacjami zawartymi we wcześniejszym protokole z 1726 r. dodał, że kościół

---

¹³ AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 149, k. 76-77.

¹⁴ AAL, KGL, sygn. Rep. 60A 150, k. 65-66, sygn. Rep. 60A 151, k. 115-118.

¹⁵ Ażurowa obudowa ołtarza w kościele chrześcijańskim, składająca się zazwyczaj z czterech kolumn podtrzymujących baldachim w formie kopuły, ostrosłupa lub innej, bardziej złożonej. Obudowa była najczęściej z drewna, kamieni, metali szlachetnych i symbolizowała grób Chrystusa, T. G o ł g o w s k i, *Cyborium*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. III, kol. 676-677.

¹⁶ Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie. Teki Wadowskiego, nr 2372/1 (dalej: Teki Wadowskiego), k. 171v.

miął dziewięć okien, a organy zostały naprawione. Doprecyzował, że drewniana zakrystia znajdowała się za Wielkim Ołtarzem. W tym źródle po raz pierwszy wspomniano o cmentarzu przykościelnym, zaznaczając że został on wokoło omurowany, a od miasta odgradzony czerwonymi sztachetami, umocowanymi między murowanymi słupami¹⁷.

Zapewne doraźne remonty domu Bożego nie przynosiły skutku, ponieważ w 1749 r. właściciel Łaszczowa, Franciszek Potocki, rozpoczął budowę nowej świątyni, tym razem murowanej. Prace nie przebiegały zapewne zadowolająco sprawnie, ponieważ biskup Józef Eustachy Szembek, wizytujący parafię w 1750 r., zachęcał Potockich do jak najszybszego ich ukończenia, ponieważ nabożeństwa musiały odbywać się w starym kościele. Za dobre sprawowanie pochwalił on proboszcza Piotra Szymańskiego i zostawił mu dekret reformacyjny, ażeby dokończył pobożne dzieło i doprowadził budowę nowego kościoła do końca, a następnie pięknie i wspaniale go urządził¹⁸. Budowa świątyni została ukończona po pięciu latach, w 1754 r.¹⁹ Nie wiadomo, czy odwiedzający parafię w tym samym roku biskup Walenty Wężyk gościł w starej, czy też w nowej świątyni. Według jego relacji w kościele były trzy ołtarze: Wielki z obrazem Ukrzyżowania Pana Jezusa i dwa boczne z obrazami Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny i św. Józefa. Wizytator wymienił także ambonę, baptysterium i drewniany chór. Obok świątyni stała drewniana dzwonnica z dwoma dzwonami. Odnotowano także omurowany cmentarz²⁰. O dziesięć lat późniejsza wizytacja tego samego biskupa dotyczyła lustracji już nowego domu Bożego. W protokole powizytacyjnym duchowny zaznaczył, że Kościół był budowlą murowaną z dwoma ołtarzami. Cały Ołtarz Wielki był rzeźbiony i złożony, a znajdował się na nim obraz Ukrzyżowania Pana Jezusa. Po obu stronach ołtarza stały rzeźby po jednej św. Wojciecha, a po drugiej św. Stanisława. Na drugim ołtarzu wisiał obraz Zwiastowania Matki Bożej. Biskup zaznaczył, że w świątyni był także trzeci ołtarz, ale obecnie na jego miejscu zawieszono obraz patronów kościoła, apostołów Piotra i Pawła. Opisując wnętrze świątyni, wymienił on drewniany chór z pozytywą i ambonę, naprzeciwko której stała chrzcielnica. Zakrystia także była murowana²¹. Z protokołu wizytacji biskupa Feliksa Pawła Turskiego

¹⁷ AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 156, k. 226-229.

¹⁸ AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 157, s. 1149-1152.

¹⁹ AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 157, s. 1140-1145.

²⁰ AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 159, s. 226. KGL, sygn. 157, s. 1139-1153.

²¹ AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 161, k. 114.

z 1770 r. dowiadujemy się, że Wielki Ołtarz wymagał odnowienia, a na bocznym zawieszono nowy obraz Matki Bożej Różańcowej²². Dekret z późniejszej o pięć lat wizyty informuje nas, że ołtarz główny został odmalowany. Wizytator zaznaczył, że wrota do kościoła, mimo że nowe, dwa razy były remontowane. Upomniął także proboszcza Andrzeja Wolskiego, że nie uporządkował otoczenia wokół kościoła, nie postawił dzwonnicy oraz szpitala i nie uzupełnił wielu braków w świątyni²³. Wiadome jest także, że osiemnastowieczna chrzcielnica była drewniana, z miedzianym naczyniem na wodę, które to naczynie zostało później zrabowane przez wojsko rosyjskie²⁴. Po tym fakcie w chrzcielnicy umieszczono naczynie gliniane²⁵. Zapewne pod koniec XVIII stulecia w świątyni był drewniany chór, wsparty na dwóch drewnianych słupach, wchodziło się do niego niewielkimi drzwiami po drewnianych schodach.

Bardziej szczegółowy opis domu Bożego zawarty jest w protokole wizytacji biskupa Wojciecha Skarszewskiego z 1816 r.²⁶ Co prawda wybiega on swoim zakresem poza ramy czasowe określone dla niniejszego opracowania, można jednak mniemać, że opis świątyni i jej części składowych, zawarty w tym źródle, niewiele się różnił od wyglądu tych elementów pod koniec XVIII stulecia. Duchowny zastał murowany kościół w dobrym stanie. Znajdowała się w nim marmurowa posadzka. W świątyni były cztery ołtarze: Wielki z obrazem Pana Jezusa na krzyżu oraz ołtarze boczne – z obrazami Matki Boskiej Różańcowej, św. Mikołaja i Matki Boskiej Nieustającej Pomocy, zwanej Matką Boską Narolską. Ten ostatni był zasłonięty obrazem Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny. Jak podaje źródło, przed tymże obrazem w Narolu Józef Łaszcz w dzieciństwie odzyskał zdrowie²⁷. Później, już jako biskup, Józef Łaszcz podarował ten obraz zakonowi jezuitów w Łaszczowie²⁸. Po kasacie zakonu, prawdopodobnie pod koniec XVIII w., obraz został przeniesiony z kaplicy jezuitów do kościoła parafialnego. Z innych elementów wizytator wyszczególnił murowaną podwój-

---

²² AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 162, k. 53.

²³ Odmalowano przed wizytacją z 1755 r., AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 163, k. 993.

²⁴ Archiwum Parafialne w Łaszczowie (dalej: APŁ), Inwentarz Parafii Łaszczów z 1791 r. (dalej: Inwentarz z 1791 r.).

²⁵ Archiwum Parafialne w Łaszczowie (dalej: APŁ), Inwentarz Parafii Łaszczów z 1813 r. (dalej: Inwentarz z 1813 r.).

²⁶ AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 164, k. 715.

²⁷ S. Z a ł ę s k i, *Jezuici w Polsce*, t. IV, cz. 4, Kraków 1905, s. 1753.

²⁸ AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 164, k. 713.

ną zakrystię oraz wymagającą naprawy, popękana, murowaną dzwonnice z 3 dzwonami. Wymienił także dwa miejsca pochówku: otoczony murem cmentarz, znajdujący się obok kościoła i drugi cmentarz grzebalny za miastem²⁹. Wspomnił także o baptysterium, jednak dopisek, że jest dopiero budowane, wyklucza jego istnienie w interesującym nas okresie³⁰.

Wyznacznikiem kondycji i zamożności kościoła, oprócz okazałości bryły świątyni i jej uposażenia, jest także jej zasobność w sprzęty. Ogólnie rzecz biorąc, wśród sprzętu kościelnego możemy wyróżnić naczynia liturgiczne (kielich na wino, patena na chleb, ampułki na wino i wodę, puszkki na komunikanty, monstrancję do adoracji), wyposażenie ołtarza (krzyż, świecznik, obrusy) i paramenty (szaty) liturgiczne, czyli oficjalny strój dla osób spełniających Liturgię i ich pomocników (alba z paskiem, ornat, dalmatyka, komża, sutanna, stuła, kapa itp.).

Stan wyposażenia kościoła łaszczowskiego w tym zakresie możemy prześledzić na podstawie siedemnasto-osiemnastowiecznych protokołów powizytacyjnych. Niestety, dwa pierwsze tego rodzaju źródła – z 1603 i 1671 r., poza ogólnymi informacjami, nie zawierają szczegółowych danych o sprzęcie kościelnym³¹. Pierwszy wizytator – biskup Jerzy Zamoyski – zaznaczył, że zakrystia była uboga w naczynia i aparaty kościelne. Do następnej wizyty duszpasterskiej sytuacja w tym zakresie musiała ulec zdecydowanej poprawie, ponieważ wizytujący parafię biskup Krzysztof Żegocki w 1671 r. stwierdził, że świątynia jest dość zamożna w naczynia i aparaty. Zupełnie odmienny obraz musiał zastać w 1726 r. biskup Jan Feliks Szaniawski, skoro w protokole zaznaczył, że zakrystia jest w apparty i naczynia konieczne zaledwie zaopatrzona. Z naczyń liturgicznych wymienił puszkę, kielich, monstrancję, a ponadto zaznaczył, że na obrazie Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny znajdowało się kilka srebrnych wotów³². Sytuacja uległa poprawie w 1742 r., kiedy to parafię wizytował biskup Józef Eustachy Szembek³³. W protokole powizytacyjnym odnotował, że położona za Wielkim Ołtarzem zakrystia był dobrze zaopatrzona. Znajdowała się w niej

---

²⁹ AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 164, k. 715.

³⁰ Wydzielone miejsce w budynku kościoła do udzielania chrztu, P. B o h d z i e w i c z, B. F i l a r s k a, *Baptysterium*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. I, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1985, kol. 1308-1309.

³¹ AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 149, k. 76-77; Rep. 60A 151, k. 115-118.

³² AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 154, k. 132.

³³ AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 156, k. 222-230.

nowa monstrancja oprawiona srebrem z 14 kamykami, na której umieszczone były herby dobrodziejów kościoła. Monstrancję podarował sufragan chełmski Józef Antoni Łaszcz, tytularny biskup Antipatris i biskup-koadiutor kijowski. Ponadto wizytator wymienił puszkę, nowy kielich, 14 ornatów, 2 kapy, kilka srebrnych wotów i wiele innych (nieokreślonych) przedmiotów. Jak wynika z protokołu powizytacyjnego o sześć lat późniejszego, stan posiadania w sprzęt powiększył się o nowy srebrny kielich. Wizytator zaznaczył, że w stosunku do poprzedniej wizytacji przybyło także kilka wotów³⁴. Kolejne dwie wizytacje parafii – w 1754 i 1764 r. przeprowadził biskup Walenty Wężyk³⁵. Jak duchowny zauważył podczas pierwszej swej wizyty, stan wyposażenia zakrystii w porównaniu z poprzednią wizytacją powiększył się. W zakrystii znajdowały się: monstrancja, monstrancja z ozdobą na ołtarz, 2 kielichy, puszkę, puszcyczka, 14 ornatów i 2 kapy. Na obrazach zawieszono kilka dziękczynnych wotów. W późniejszym o 10 lat protokole ten sam biskup odnotował monstrancję, puszkę, naczynko *pro oleis*, 2 kielichy, 8 ornatów i kapę. Musiała się jednak zmniejszyć ilość wotów dziękczynnych, ponieważ wizytator zanotował, że na obrazie Matki Boskiej znajdują się tylko dwa srebrne wota. Podczas wizytacji w 1770 r. biskup Feliks Paweł Turski potwierdził stan posiadania zakrystii odnotowany przez ostatniego wizytatora z tą różnicą, że ilość ornatów zwiększyła się o cztery, a także przybyło kilka wotów³⁶.

III. UPOSAŻENIE DUCHOWIEŃSTWA

Podstawę uposażenia duchowieństwa stanowiły majątki beneficjalne, z którymi związane były różnego rodzaju serwituty. Beneficja plebańskie składały się z ziemi uprawnej, łąk, ogrodów, dziesięcin, kołęd, mesznego i stołowego³⁷. Na uposażenie składały się także: karczmy (prawo propinacji), młyny, sadzawki, kapitały złożone na procenty (wyderkafy) w kahałach żydow-

---

³⁴ AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 157, s. 1149-1152.

³⁵ AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 159, s. 1139-1153; Rep. 60 A 161, s. 114.

³⁶ AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 162, k. 53.

³⁷ Meszne – rodzaj daniny rocznej, składanej przez parafian proboszczowi w formie czynszu pieniężnego lub w naturze (zapewne zobowiązującej go do odprawiania mszy). Stołowe – rodzaj czynszu płaconego od domów proboszczowi, A. Z a j d a, *Nazwy staropolskich powinności feudalnych, danin i opłat (do 1600 roku)*, Warszawa-Kraków 1979, s. 126, 186.

skich lub na dobrach ziemskich. Uposażenie beneficjów uzupełniały różnego rodzaju serwituty: wolny wyrąb w lasach na opał i budowę, prawo warzenia piwa i wytwarzania gorzałki, korzystania z bezpłatnego mielenia w młynach dworskich, połowu ryb i sycenia miodu.

Ważne źródło dochodów duchowieństwa stanowiły opłaty *iura stolae*, a także z tacy i jałmużny³⁸. Pierwszy rodzaj świadczeń powodował jednak pewne nadużycia, które polegały na żądaniu przez kapłanów wygórowanych należności z tytułu świadczenia posług religijnych. Dlatego też, aby uniknąć takiej sytuacji, w kościele były powszechnie stosowane taksy opłat *iura stolae*³⁹. Największy jednak dochód płynął z dziesięcin (snopowej i pieniężnej)⁴⁰.

Niestety, nie znamy pierwotnego uposażenia plebanów łaszczowskich. Pierwsze informacje o nim podaje protokół wizytacji biskupa Jerzego Zamoyskiego z r. 1603⁴¹. Według tego źródła podstawą utrzymania duchowieństwa były 2 łany pola i 2 place w mieście, plac w Małoniżu, nieokreślone łąki, wolny wyrąb w lesie, wolne łowienie ryb oraz młyn. Ponadto duchowni otrzymywali dziesięcinę z miasta Łaszczowa oraz wsi Małoniż i Domaniz⁴².

Pod koniec XVI stulecia Łaszczów przeszedł na własność Gorajskich, gorliwych zwolenników reformacji. Dzięki nim na przełomie XVI/XVII w. miasto stało się silnym ośrodkiem kalwinizmu; tamtejszy zbor posiadał nawet własną drukarnię. To zapewne prężność zboru kalwińskiego, mającego oparcie u Gorajskich, przyczyniła się w dużym stopniu do upadku parafii łańciskiej. Trudną sytuację w parafii zastał zapewne wizytujący ją w 1636 r. Jan Sasin. Znalazło to oddźwięk w protokole wizytatora, który napisał, że proboszcz Adam Pereida w 1628 r. zaczął ponownie odzyskiwać uposażenie plebana ła-

---

³⁸ Szerzej na temat *iura stolae* zob.: M. K a r b o w n i k, *Ofiary iura stolae na ziemiach polskich w latach 1285-1918*, Lublin 1995.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ J. Półcwiartek uważa, że danina o nazwie „dziesięcina” nie została w nauce w pełni wyjaśniona i ponadto określa dziesięcinę jako najbardziej uciążliwą formę obowiązków chłopca wobec plebanii, t e n ż e, *Z badań nad rolą gospodarczo-społeczną plebanii na wsi pańszczyźnianej ziemi przemyskiej i sanockiej w XVI-XIX wieku*, Rzeszów 1974, s. 93.

⁴¹ Wizytujący parafię w 1636 r. Jan Sasin stwierdził brak przywileju fundacyjnego kościoła zaznaczając, że takowy był jeszcze w czasie wizyty biskupa Jerzego Zamoyskiego. Podał także, że wspomniany przywilej zaginął po śmierci proboszcza Piotrowskiego, Wadowski, k. 171v.

⁴² AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 149, k. 75-77.

szczowskiego⁴³. Skutek tych zabiegów musiał być niezbyt owocny, gdyż obejmujący probostwo po jego śmierci ksiądz Jan Kożuchowski oraz jego następca Michał Pyszkowski, z powodu braku dochodów, rezygnowali z parafii. Przebywający w Łaszczowie Jan Sasin, oficjał generalny chełmski, dał w nagrodę opuszczone probostwo proboszczowi Ludwikowi Piwko z Nabroża. Z kolei ksiądz Piwko zastąpił, polecony przez Jana Gorajskiego, wikary z Potylicza – Tomasz Podhorodyński. I to właśnie jego wizytator upomniął, aby jak najprędzej się instytuował, uzupełnił braki w kościele i prawnie starał się o przywrócenie dochodów. Należy sądzić, że ksiądz Podhorodyński i jego następcy dość skutecznie zajęli się odzyskiwaniem i pomnażaniem beneficjum, ponieważ biskup Krzysztof Żegocki, wizytujący parafię w 1671 r. stwierdził, że przyłączono do niej wsie Pukarzów i Czartowiec⁴⁴. Było to ważne dla kondycji parafii, ponieważ włączenie wsi wiązało się z uiszczeniem dziesięciny przez jej mieszkańców. Ponadto wizytator zadekretował, że wieś Dobużek zostanie wyłączona z parafii Nabród i włączona do parafii Łaszczów⁴⁵. Potwierdzenie powiększenia liczby wsi parafialnych znajdujemy w protokole wizytacji z 1726 r., przeprowadzonej przez biskupa Jana Feliksa Szaniawskiego⁴⁶. Wizytator ten zapisał również, że chlewiki są dobrze zaopatrzone w bydło, przez co dostarczają niezłego dochodu. W związku z powyższym należałoby mniemać, że proboszcz posiadał folwark. Niestety, ani wcześniej, ani później przebadane źródła nie wspominają o takim gospodarstwie.

Uposażenie proboszcza powiększyło się w 1729 r. Wówczas to właściciel Łaszczowa, Józef Łaszcz, zapisał na rzecz parafii legaty w wysokości 3000 zł, oprocentowane na 7% rocznie. W zamian za to zobowiązał proboszcza do odprawiania co tydzień jednej mszy⁴⁷. Dość dużo danych na temat beneficjum zawiera protokół wizytacji parafii, dokonanej przez biskupa Józefa

---

⁴³ AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 150, k. 66.

⁴⁴ AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 151, k. 115-118.

⁴⁵ Opierając się na dostępnych źródłach trudno stwierdzić, czy i w jakim stopniu dekret został zrealizowany. Na podstawie wizytacji kościelnych i źródeł podatkowych wiadome jest, że wieś Dobużek w latach 1603, 1620 i 1717 należała do Parafii Tyszowce, J. F r y k o w s k i, *Łacińska Parafia Tyszowce do końca XVIII wieku* (rękopis wysłany do redakcji „Zeszytów Naukowych KUL”). Natomiast w 1717, 1750, 1757 i 1764 r. Dobużek widnieje jako część składowa Parafii Nabród, J. F r y k o w s k i, *Dzieje Parafii w Nabrożu w XV-XVIII wieku*, „Roczniki Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL” 7(2011), z. 1, s. 207-225.

⁴⁶ AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 154, k. 132.

⁴⁷ APŁ, Inwentarz z 1813 r.

Eustachego Szembeka w 1742 r. Z protokołu dowiadujemy się, że zaszła zmiana w granicach administracyjnych parafii: przyłączono wieś Muratyn, natomiast odłączono Domaniz⁴⁸. Dziesięcina była uiszczana przez poddanych pod dwiema postaciami: jako snopowa z folwarku łaszczowskiego oraz od poddanych z Pukarzowa, Domaniza i Małoniża, natomiast z Czartowca pobierano dziesięcinę pieniężną w wysokości 10 zł rocznie. Ponadto na uposażenie parafii składał się kawałek pola zwany Gembarzewszczyzną, pole z łąką na Podhajcach, 2 ćwierci pola i ogród na Małoniżu, pole wraz z łąką zwane Plebanią (wielkość określono na 100 kosiarzy) oraz ćwierć pola na Domanizu. W skład beneficjum wchodziły także dwa ogrody: pierwszy zwany Wielkim oraz ogródek przy zabudowaniach plebańskich w Łaszczowie. Pleban miał także zapewniony dochód w wysokości 210 zł rocznie z arendy łaszczowskiej oraz corocznie procent od kwoty 400 zł. Ponadto Żydzi łaszczowscy zobowiązani byli przekazywać do plebanii na Boże Narodzenie, Wielkanoc i Zielone Świątki po funcie pieprzu, łucie szafranu i po garncu gorzałki, a szynkarki żydowskie co sobotę miały pracować na plebanii⁴⁹.

Przed 1751 r. zabudowania parafialne musiał strawić ogień, ponieważ w źródle znalazła się informacja, że proboszcz Piotr Szymański w tymże roku, po pożarze, zbudował nowe budynki parafialne⁵⁰.

Przy opisie beneficjum proboszcza łaszczowskiego wizytujący parafię w 1764 r. biskup Walenty Wężyk stwierdził, że pleban miał mały dochód⁵¹. Granice parafii nie zmieniły się od poprzedniej wizytacji, podobnie jak i pobierana dziesięcina. Przy opisie gruntów parafialnych wizytator wymienił pole i łąkę pod wsią Podhajce, półłanek pola na Małoniżu, ćwierć pola, nieokreślonej wielkości, grunt i łąkę za Domanizem oraz dwa ogrody w mieście. Do proboszcza należało także dwóch poddanych z chatami oraz plac zwany Cmentarzykiem, na którym dawniej stał kościół. Biskup pisał także, że pleban posiadał ongiś stawek i młynek w Małoniżu, których w czasie wizytacji zapewne już nie miał, o czym świadczy użycie przez wizytatora w opisie czasu przeszłego. W stosunku do wizytacji z 1764 r. niewiele nowego o uposażeniu

---

⁴⁸ AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 156, k. 120. W protokole wizytacji parafii w 1764 r. biskup Walenty Wężyk przedstawił, że do parafii należało miasto Łaszczów i wsie: Pukarzew, Czartowiec, Muratyn i Małoniż zaznaczając, że taki stan funkcjonuje od 1742 r., AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 159, s. 1139-1153.

⁴⁹ AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 156, k. 222-230.

⁵⁰ Archiwum Parafialne w Łaszczowie (dalej APL), Inwentarz Parafii Łaszczów z 1813 r.

⁵¹ AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 161, k. 114.

plebana wniosła o sześć lat późniejsza wizytacja biskupa Feliksa Antoniego Turskiego⁵². Dodaje on tylko, że proboszcz korzystał z prowizji w wysokości 210 zł z arendy łaszczowskiej (o czym wspominał protokół powizytacyjny z 1742 r., a co było pominięte w 1764 r.), i że do trzech zwiększyła się liczba poddanych pieszych.

Wizytujący parafię w 1777 r. biskup Antoni Onufry Okęcki napisał, że jej uposażenie było w opłakany stan. Wspominał również, że parafia często była opuszczana i zachęcał proboszcza Jakuba Wrońskiego, aby się zajął poprawą sytuacji tego beneficjum i stanu budowli kościelnych. Ponadto upominał go, ażeby dobrze prowadził nabożeństwa i żeby to czynił w kościele farnym, a nie w kaplicy, gdyż z tego powodu odciągał ludzi od nowej świątyni⁵³.

Zdecydowanie obfitszym źródłem informacji o beneficjum proboszcza łaszczowskiego jest inwentarz parafialny z r. 1791⁵⁴. Dokument ten dokładnie określa położenie i wielkość gruntów. Pierwsze pole na tzw. górach o powierzchni 9 mórg i 1466 sążni graniczyło od wschodu z polem poddanego Jędrzeja Mościka, od zachodu z drogą do wsi Zimno, od południa z plebańską łąką, a od północy z pańskim polem. Drugie pole o powierzchni 23 mórg i 1171 sążni położone było między łąkami pańskimi i łąkami proboszcza; trzecie na Zagumienkach, o powierzchni 8 mórg i 925 sążni, graniczyło od wschodu z drogą do Tomaszowa, a od zachodu z drogą do Zimna. W Małoniżu pleban posiadał grunt wielkości 15 mórg i 1002 sążni. W sumie do plebana należało 57 mórg i 1454 sążni gruntów. Dzięki temu źródłu poznajemy wygląd domu plebana, który jak zaznaczono, wybudował ksiądz Jakub Wroński. Był to budynek z cegły, podpiwniczony, kryty gontem. Wewnątrz były dwa pokoje, kuchnia oraz komora. Z budynków gospodarczych wymieniony jest drewniany, kryty słomą spichlerz, szopa o ścianach plecionych z chrustu oraz dwie stodoły będące już w złym stanie.

Analizując uposażenie plebanów z Łaszczowa, możemy stwierdzić, że jego wielkość i jakość, w porównaniu chociażby do pobliskiej parafii tyszowieckiej czy nabroskiej, prezentowała się nader skromnie⁵⁵. Wystarczy wspomnieć,

---

⁵² AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 162, k. 53.

⁵³ AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 164, k. 713.

⁵⁴ APŁ, Inwentarz Parafii Łaszczów z 1791 r.

⁵⁵ Szerzej na temat uposażenia Parafii Tyszowce i Nabród: F r y k o w s k i, *Łacińska Parafia Tyszowce do końca XVIII wieku; t e n ż e, Dzieje Parafii w Nabrożu w XV-XVIII wieku.*

że w interesującym nas okresie pleban tyszowiecki pobierał dziesięcinę z miasta i – zależnie od okresu – z 9 lub 13 wsi; natomiast w parafii Nabróż liczba wsi płacących dziesięcinę dochodziła do 14. Wobec powyższego nie powinien dziwić fakt, że księża dość często rezygnowali z funkcji plebana łaszczowskiego.

IV. DUSZPASTERSTWO

Ze względu na sprawowane funkcje duchowieństwo parafialne XVI-XVIII wieku możemy podzielić na 4 podstawowe kategorie: plebanów i proboszczów, wikariuszy, mansjonarzy oraz różnych prebendarzy, dzierżących beneficja proste, czyli nieduszpasterskie. Ponadto możemy wyróżnić duchownych wędrownych bez stanowisk, włączających się po kraju, oraz kapelanów prywatnych, rezydujących przy dworach i pałacach duchownych magnackich i szlacheckich.

W interesującym nas duchowieństwie parafialnym naczelną pozycję zajmował pleban albo proboszcz (prepozyt), któremu podlegali pozostali duchowni działający przy kościele parafialnym. W naszym przypadku plebanem nazywano duchownego stojącego na czele kościoła parafialnego. Był on zarządcą parafii i zajmował w niej najważniejszą pozycję. Decydujący wpływ na wybór plebana mieli kolatorzy kościołów parafialnych, którzy przedstawiali kandydata biskupowi. Kandydata tego biskup instytuował, a odpowiedni dziekan wprowadzał na urząd.

Drugą grupę duchowieństwa parafialnego stanowili wikariusze. Jeśli pleban rezydował na miejscu, to byli oni jego najbliższymi współpracownikami, jeśli zaś nie rezydował, byli jego zastępcami, przybierając zwykle miano komendarzy. W okresie staropolskim wikariusze utrzymywani byli wyłącznie z prowizji plebanów, pleban więc określał wikariuszowi określoną pensję. Zdarzało się, że osoby świeckie zapewniały przyszłym wikariuszom podstawy utrzymania, lokując na ich rzecz określone kwoty, z których były im wypłacane odsetki.

Trzecią grupę duchowieństwa stanowili prebendarze, tj. duchowni dzierżący prebendy. Nie mieli oni uprawnień duszpasterskich, a wykonywali obowiązki nałożone na nich przez fundatorów i władze kościelne. Prebendarze byli różnie nazywani w zależności od spełnianych funkcji. Byli nimi m.in. altarzyści, których nazwa pochodzi od altarii, czyli prebendy związanej z ołtarzami.

Osobną grupę stanowili mansonarze, użytkownicy beneficjów prostych – mansonarii, którzy funkcjonowali przy kolegiach i byli zobowiązani do wspólnego życia. W intencji fundatorów mieli odprawiać osobne msze, zaś codziennie odprawiali uroczystą ranną wotywę i oficjum o Najświętszej Maryi Pannie, Męce Pańskiej lub Eucharystii.

Dla interesującego nas okresu dało się odtworzyć dwudziestoosobową grupę duchownych, którzy funkcją byli związani z kościołem parafialnym. Sporządzenie pełnej obsady kościoła w Łaszczowie nie jest możliwe z powodu luk w źródłach, jednak dalsza kwerenda źródeł na pewno pozwoli uzupełnić poniższy wykaz.

Tabela 1. Duchowni kościoła łaszczowskiego w XVI-XVIII w.⁵⁶

Lp.	Funkcja, imię, nazwisko	Data wystąpienia w źródłach
1.	Proboszcz Stanisław, pleban bełski i kumowski ⁵⁷	zrezygnował przed 1575
2.	Ksiądz Mikołaj Piotrowski	prezentowany 12 kwietnia 1575; 1596
3.	Proboszcz Adam Pereida, pleban woźuczynski	mianowany 25.10.1619
4.	Proboszcz Jan Koźuchowski	7.09.1630, zrezygnował 3.06.1633
5.	Proboszcz Michał Pyszkowski	mianowany 3.10.1633; zrezygnował 3.03.1635
6.	Administrator ks. Ludwik Piwko, proboszcz w Nabrożu	1635 ⁵⁸
7.	Ksiądz Tomasz Podhorodyński	1638
8.	Proboszcz Albert Mojkowski	mianowany 9.07.1641; odwołany w 1647

⁵⁶ Źródło: AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 110, k. 129; Rep. 60 A 107, s. 162; Rep. 60 A 111, s. 166, 191, 277, 363, 364; Rep. 60 A 114, k. 34; Rep. 60 A 115, s. 35; Rep. 60 A 151, k. 115; Rep. 60 A 118, s. 21, 158, Rep. 60 A 116, s. 158; Rep. 60 A 119, s. 36; Rep. 60 A 120, s. 65; Rep. 60 A 123, s. 374; Rep. 60 A 124, s. 37; Rep. 60 A 125, s. 239; Rep. 60 A 166, s. 36; Rep. 60 A 155, k. 10; Rep. 60 A 157, s. 572; Rep. 60 A 159, s. 1139-1153; Rep. 60 A 161, k. 114; Rep. 60 A 164, k. 713; Wadowski, k. 171; APL, Księga Bractwa Różańcowego z lat 1751-1902, s. 19.

⁵⁷ Po rezygnacji z tego probostwa przez Stanisława – plebana bełskiego, kumowskiego i łaszczowskiego, Aleksander Łaszcz, Jan Łaszcz, Ludwik Drohiczyński, Paweł Rudowski prezentowali na proboszcza do Łaszczowa księdza Mikołaja Piotrowskiego, Wadowski, k. 171.

⁵⁸ Data bez opisu oznacza, że w tym roku w źródłach odnotowywany był duchowny łaszczowski.

9.	Ksiądz Marcin Razanowski	1659
10.	Proboszcz Zefiryn Putkowski	1659
11.	Administrator ks. Albert Wielacki, proboszcz z Nabroża	1688, 1690
12.	Proboszcz Kazimierz Łukomski	1694, 1695, 1698
13.	Proboszcz Grzegorz Augustyn Macedoński	1709, 1726
14.	Proboszcz Stanisław Wieluński	3.10.1727
15.	Proboszcz Stanisław Janusz Zawadzki	1731, zrezygnował w 1736
16.	Proboszcz Antoni Wysokiński	prezentowany 6.06.1736
17.	Proboszcz Piotr Szymański	prezentowany 4.07.1742; 1750, 1751, 1754, 1762
18.	Proboszcz Andrzej Wolski ⁵⁹	1763, zrezygnował 9.02.1776
19.	Proboszcz Jakub Wroński	mianowany 2.05.1776; † prawdopodobnie w 1802
20.	Administrator ks. Ignacy Świdorski	1796

V. SŁUŻBA KOŚCIELNA

Niejako uzupełnieniem duchowieństwa była służba kościelna, której rola w niektórych dziedzinach życia parafialnego i społecznego była nader interesująca i ważna. Stanowili ją ludzie świeccy (np. niektórzy nauczyciele), czy też mający niższe święcenia duchowne. Byli oni ściśle związani z kościołem parafialnym; służyli parafii i wiernym, czerpiąc z tego środki do życia. Byli to organiści, kantorzy, dzwonnicy, zakrystianie, kalkaniści – pomocnicy organistów. Ich zadaniem była pomoc w sprawowaniu liturgii oraz utrzymanie w odpowiednim stanie świątyni parafialnej. Do służby kościelnej zaliczano także nauczycieli, z pewnymi jednak wyjątkami (np. Kraków). Nie przy każdym kościele spotykamy jednak wszystkich przedstawicieli służby kościelnej. Służebni dostawali uposażenie od plebanów, a ponadto otrzymywali także ofiary od ludzi za świadczone usługi. Należy przypuszczać, że mieli pewien

---

⁵⁹ Wizytator w 1775 skazał proboszcza Andrzeja Wolskiego na ścisłe rekolekcje za niemoralne życie i niedbalstwo. Wizytator sakramentu komunii wielkanocnej nakazał Wolskiemu przeprowadzenie reformy z 1771 r., a nadto naprawienie uchybienia po rekolekcjach, AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 161, s. 114.

udział w dochodach z chrztów, ślubów, wywodów, pogrzebów itp.⁶⁰; sama pensja nie wystarczyłaby bowiem na ich utrzymanie. Obok służby kościelnej przy świątyniach parafialnych, a także przy niektórych filialnych i szpitalnych, działali tzw. wityrcy, nazywani prowizorami lub ekonomami. Ich zadaniem było czuwanie nad funduszem przeznaczonym na utrzymanie budynku kościelnego, troska o zaopatrzenie kościoła w potrzebne sprzęty i paramenty, dbanie o wino mszalne i światło. Ze swojej działalności mieli składać sprawozdanie rządcy parafii.

Inną grupę osób świeckich, zatrudnionych w duszpasterstwie parafialnym, stanowili wityrkusi. Osoby te były odpowiedzialne za stan materialny kościoła, jego wyposażenie i uposażenie. Niestety, na podstawie przebadanych źródeł nie da się wiele powiedzieć na temat służby kościelnej w parafii łaszczowskiej. W 1726 r. wizytujący parafię biskup Jan Feliks Szaniawski stwierdził, że w kościele nie było sług kościelnych⁶¹. Z kolei w dekreście, po wizytacji parafii w 1770 r., biskup Feliks Paweł Turski zalecił proboszczowi Andrzejowi Wolskiemu aby utrzymywał wikarego i służbę kościelną⁶².

VI. PRAKTYKI RELIGIJNE WIERNYCH

Dane dotyczące liczby wiernych w parafii łaszczowskiej są bardzo ubogie i pochodzą dopiero z XVIII w., a ich źródłem są protokoły wizytacji parafii. Źródła te nie podają ogólnej liczby wiernych, ograniczając się jedynie do oszacowania ilości parafian „sposobnych do spowiedzi”. Pierwsza tego typu informacja znajduje się w protokole powizytacyjnym biskupa Jana Feliksa Szaniawskiego. Według tego źródła w 1727 r. w parafii Łaszczów było 700 wiernych mogących przyjmować sakrament komunii⁶³. Biskup Józef Eustachy Szembek, wizytujący parafię w 1750 r. zanotował, że 500 parafian mogło przyjmować komunię⁶⁴. Chcąc obliczyć ogólną liczbę wiernych, należy – za Cezarym Kukło – do liczby komunikowanych doliczyć co najmniej 25%, gdyż

---

⁶⁰ S. L i t a k, *Parafie w Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*, Lublin 2004, s. 170.

⁶¹ AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 154, k. 132.

⁶² AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 162, k. 53.

⁶³ AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 154, k. 132.

⁶⁴ AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 157, s. 1139-1153.

kategoria „spособnych do spowiedzi” nie obejmowała młodszych dzieci⁶⁵. Wobec powyższego dla 1727 r. przyjmujemy 868, a dla 1750 r. 625 wiernych.

Konkretną liczbę wiernych parafii łaszczowskiej możemy poznać na podstawie inwentarza parafii Łaszczów z 1813 r. Źródło to podaje, że w parafii było wówczas 1461 wiernych⁶⁶. Co prawda data sporządzenia inwentarza wybiega poza ramy czasowe niniejszej pracy, jednak niewielka odległość czasowa oraz znajomość liczby urodzeń i zgonów może nas upoważniać do stwierdzenia, że pod koniec XVIII w. parafia mogła liczyć ok. 1200-1500 wiernych.

Tabela 2. Liczba sakramentów udzielonych w latach 1763-1799 w kościele łaszczowskim⁶⁷

Lp.	Rok	Sakrament			Lp.	Rok	Sakrament		
		Chrztu	Małżeństwa	Namaszczenia			Chrztu	Małżeństwa	Namaszczenia
1.	1763	42	13	5	20.	1782	52	21	20
2.	1764	24	?	5	21.	1783	71	6	26
3.	1765	30	6	5	22.	1784	45	15	23
4.	1766	35	9	8	23.	1785	48	23	30
5.	1767	36	13	8	24.	1786	56	11	23
6.	1768	52	8	4	25.	1787	50	6	32
7.	1769	19	-	10	26.	1788	67	6	47
8.	1770	30	9	3	27.	1789	70	13	51
9.	1771	26	?	4	28.	1790	75	15	36
10.	1772	33	10	8	29.	1791	89	7	70
11.	1773	28	11	8	30.	1792	73	13	36
12.	1774	39	17	25	31.	1733	78	14	44
13.	1775	25	8	19	32.	1794	84	16	82
14.	1776	36	13	22	33.	1795	72	16	39
15.	1777	52	11	33	34.	1796	57	12	50

⁶⁵ C. K u k l o, *Demografia Rzeczypospolitej Przedrozbiorowej*, Warszawa 2009, s. 74.

⁶⁶ APŁ, Inwentarz Parafii Łaszczów z 1813 r.

⁶⁷ Źródło: APŁ, Akta urodzonych w parafii rzymskokatolickiej Łaszczów z lat 1793-1791 i 1798-1816; Akta zaślubionych w parafii rzymskokatolickiej Łaszczów z lat 1763-1797 i 1798-1816; Akta zmarłych w parafii rzymskokatolickiej z lat 1763-1797 i 1798-1816.

16.	1778	48	37	25	35.	1797	56	6	33
17.	1779	56	10	13	36.	1798	48	14	28
18.	1780	45	9	21	37.	1799	80	13	54
19.	1781	51	2	19					

Oczywiście wykaz wiernych przystępujących do poszczególnych sakramentów nie pozwala nam na określenie liczby parafian, ale może dostarczyć podstawowych informacji o stanie i dynamice zaludnienia parafii, a także pozwala nieco bliżej opisać jej strukturę demograficzną. Jednak wyciąganie na tej podstawie wniosków na temat liczby wiernych w parafii jest nieuzasadnione i może prowadzić do dużych nieścisłości czy też przekłamań.

Bractwa (konfraternie) jako forma życia religijnego, dobrowolnie zrzeszające osoby świeckie albo duchowne, sięgają swoim początkiem być może okresu wczesnochrześcijańskiego, czyli IV stulecia, jednak pewniejsze jest doszukiwanie się ich genezy na przełomie w. VII i VIII⁶⁸. Pewne jest, że we Francji pojawiły się one w XI wieku, zaś we Włoszech między X a XII wiekiem. Wielki rozwój bractw nastąpił w okresie tzw. przebudzenia ewangelicznego i komun miejskich, ponieważ każdy mieszkaniec miasta, chcąc cieszyć się przywilejami, musiał należeć do organizacji społecznych. W średniowiecznej Europie Zachodniej bractwa działały w każdej większej miejscowości i miasteczku.

Bractwa, jako zrzeszenia religijne, tworzone były na mocy specjalnych dekretów Stolicy Apostolskiej lub biskupa. Jako stała fundacja pozostawały pod zwierzchnictwem władz kościelnych, posiadały osobowość prawną, własną administrację i statuty regulujące ich strukturę. Miały one na celu rozwój kultu Bożego, pogłębienie religijności własnych członków oraz więzi pomiędzy nimi⁶⁹. Organizację bractw regulowały statuty zatwierdzone przez Sto-

⁶⁸ M. S u r d a c k i, *Edukacja i opieka społeczna w Urzędowie XV-XVIII w.*, Lublin 2004, s. 145-146.

⁶⁹ Więcej informacji na temat funkcjonowania bractw w Kościele zawierają prace: *Ecclesia et civitas. Kościół i życie religijne w mieście średniowiecznym*, red. M. Mańkowska, H. Zaremska, Warszawa 2002; J. F l a g a, *Bractwa religijne w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku*, Lublin 2004; t e n ż e, *Rekrutacja do bractw religijnych w XVII i XVIII wieku na przykładzie archidiakonatu lubelskiego*, „Roczniki Humanistyczne” 35(1987), z. 2; S. L i t a k, *Bractwa religijne w Polsce przedrozbiorowej XVII-XVIII wieku. Rozwój i problematyka*, „Przegląd Historyczny” 88(1997), z. 3-4; K. K u ż m a k, *Bractwa kościelne, konfraternia*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. II, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1985, kol. 1013.

licę Apostolską lub biskupa. Jako instytucje kościelne otrzymywały one prawo do miejsca kultu, kościoła, kaplicy lub ołtarza, gdzie odprawiano nabożeństwa pod kierunkiem kapłana wyznaczonego przez władze kościelne. Członkowie bractwa byli zobowiązani do przestrzegania jego statutu oraz uczestniczenia w nabożeństwach i procesjach pod własną chorągwią lub innym znakiem.

Na ziemiach polskich najwcześniej, bo już w XIII w., bractwa pojawiły się na Śląsku, w następnym stuleciu rozpowszechniły się na Warmii, ziemi chełmińskiej i krakowskiej, a w 1395 r. odnotowano je w Lublinie. Prężny rozwój bractw w Polsce nastąpił po Soborze Trydenckim. Stały się one ważnym czynnikiem odnowy kościelnej i płaszczyzną powszechnego oddziaływania na świadomość duchową społeczeństwa, gdyż ułatwiały ograniczenie wpływów reformacji⁷⁰.

W okresie staropolskim na terenie państwa polskiego funkcjonowało około 80 typów bractw, głównie jednak dewocjonalnych⁷¹. Najczęściej występującymi były bractwa maryjne, spośród których najpopularniejsze były różańcowe, następne w kolejności były szkaplerzne oraz literackie. Oprócz wyżej wspomnianych występowały także bractwa poświęcone kultowi poszczególnych świętych, a także trynitarские, chrystologiczne oraz anielskie.

Opiekę duszpasterską nad bractwem sprawował promotor, którym przeważnie był pleban albo wikariusz danej parafii. Jeśli dla promotora przewidywano osobne beneficjum, mógł nim być specjalny prebendarz⁷². Bractwa posiadały własne fundusze pochodzące z różnego rodzaju darowizn, zazwyczaj czynionych przez testatorów na łożu śmierci. Władze brackie zajmowały się wydawaniem tych kwot, przeważnie udzielając pożyczek na wyderkafy, najczęściej starozakonnym.

Bractwo Różańcowe w Łaszczowie zostało założone w 1751 r. Po uzyskaniu pozwolenia od biskupa chełmskiego Józefa Eustachego Szembeka erygował je w kościele łaszczowskim o. Aleksander Kozaczyński, dominikanin z konwentu hrubieszowskiego⁷³. Wobec braku fundacji bractwo nie posia-

---

⁷⁰ L i t a k, *Bractwa religijne w Polsce przedrozbiorowej XII-XVIII wieku. Rozwój i problematyka*, s. 506-510.

⁷¹ Tamże, s. 518.

⁷² S. L i t a k, *Struktura i funkcje parafii w Polsce*, w: *Kościół w Polsce*, t. II, red. J. Kłoczowski, Kraków 1970, s. 462-463.

⁷³ APŁ, Księga Bractwa Różańcowego z lat 1751-1902, s. 5, 10.

dało prebendarza; opiekował się nim aktualny proboszcz łaszczowski⁷⁴. W hierarchii bractwa po plebanie występowały seniorzy i seniorki. Z innych funkcyjnych członków możemy wyliczyć prowizorów, których zadaniem było pozyskiwanie wosku na świece i prowizorki, które prały szaty liturgiczne i materiały kościelne (obrusy, firany, zasłonki). Księgi rachunkowe bractwa prowadziło dwóch podskarbich. Do pilnowania porządku w kościele oraz udzielania rady powoływano czterech konsyliarzy. Podczas procesji chorągiew była noszona przez pochodzących z wyboru chorążych, taca zaś zbierana przez wybranych kwestarzy. Ponadto do odwiedzania chorych wybierano ośmiu wizytatorów, po połowie kobiet i mężczyzn. Poza tym członkowie bractwa w kościele odprawiali różaniec lub śpiewali w chórze rankiem w niedzielę i święta. W chwili założenia bractwo łaszczowskie liczyło 25 członków. Ich liczba była zmienna w czasie, ponieważ raz w roku, najczęściej na początku października, przyjmowano nowych braci. Nie zawsze musiało się dobrze dziać w bractwie, o czym zaświadcza wizytujący parafię w 1770 r. biskup Feliks Paweł Turski. Upominał on proboszcza, żeby bractwo lepiej urządził⁷⁵. Proboszcz Andrzej Wolski musiał mieć na sumieniu nie tylko zaniedbania w bractwie, skoro wizytator nakazał mu udać się na 8 dni rekolekcji do oo. reformatów zamojskich lub księży jezuitów łaszczowskich. Należy sądzić, że podobnie jak na innych ziemiach zaboru austriackiego, tak i w Łaszczowie bractwo zostało zlikwidowane dekretem cesarza Józefa II w 1783 r.⁷⁶

Procesowi zakładania szkół w poszczególnych parafiach, jako podstawowych jednostkach administracji kościelnej, przyświecał pierwotnie dwojaki cel: umożliwienie szerszym rzeszom dostępu do kapłaństwa oraz przygotowanie odpowiedniej grupy chłopców, których obecność miała uświetnić sprawowanie obrzędów liturgicznych w kościele⁷⁷.

---

⁷⁴ Wizytujący parafię w 1816 r. biskup Wojciech Skarszewski odnotował, że Bractwo Różańcowe istnieje od 1751 r. oraz że nie posiada ono fundacji, AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 164, k. 715.

⁷⁵ AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 162, k. 53.

⁷⁶ K u ż m a k, art. cyt., kol. 1015.

⁷⁷ E. W i ś n i o w s k i, *Rozwój sieci parafialnej w prepozyturze wiślickiej w średniowieczu*, Warszawa 1965, s. 9-10; S. K o t, *Szkolnictwo parafialne w Małopolsce XVI-XVIII wieku*, Lwów 1912, s. 16-17; L i t a k, *Struktura i funkcje parafii w Polsce*, w: *Kościół w Polsce*, s. 380; t e n ż e, *Kościół w miastach i na wsi*, w: *Księga jubileuszowa Profesora Feliksa Kiryka*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis”, Studia Historica III, Kraków 2004, s. 447-453; L. M u s i o ł, *Dzieje szkół parafialnych w dawnym dekanacie pszczyńskim*, Katowice 1933, s. 48; A. K a r b o w i a k, *Dzieje wychowania i szkół w Polsce*, t. I,

Obowiązek zakładania i utrzymywania szkół na terenie parafii w Kościele zachodnim nałożył Sobór Laterański IV (1215)⁷⁸. Sprawa ta nabrała szczególnej wagi na forum Soboru Trydenckiego (1545-1563). Wówczas to, wraz z pojawieniem się i gwałtownym rozszerzaniem reformacji, w Kościele katolickim powstała wyjątkowa potrzeba nauczania ogółu wiernych. Od drugiej połowy XVI w. do pierwotnych celów szkolnej edukacji dołączono jeszcze wykształcenie i wychowanie religijno-moralne⁷⁹. Szkoła więc, obok szpitala, była agendą parafii. Znajdowała się też z reguły pod bezpośrednią opieką jej zarządcy (plebana) oraz władz nadrzędnych, które wytyczały linię rozwoju szkolnictwa podczas synodów, zarówno prowincjonalnych, jak i diecezjalnych, oraz przeprowadzały kontrole, przede wszystkim podczas wizytacji kanonicznych⁸⁰.

Mimo że nie mamy bezpośrednich danych, możemy jednak sądzić, że plebani łaszczowscy wypełniali postanowienia soboru i prowadzili w mieście szkołę. Czynnikiem przemawiającym za funkcjonowaniem szkoły w Łaszczowie już w XVI w. jest dość duży odsetek szkół w parafiach diecezji chełmskiej, który kształtował się na poziomie 97,8%⁸¹. Istnienie szkoły jest także pośrednio potwierdzone w zapiskach z XVII w. W 1603 r. parafia została przejęta przez protestantów⁸². Pod datą 1641 r. znajdujemy informację o rozebraniu szkoły przez właściciela miasta i użyciu materiału z niej do budowy browaru, oraz drugą – o wzniesieniu przez mieszczan budynków na gruncie szkolnym⁸³. Rozumując więc *per analogiam* możemy stwierdzić, że jeżeli szkołę rozebrano, to musiała ona wcześniej tam być. Istnienie szkoły w Ła-

---

Petersburg 1898, s. 170-171; S. O l c z a k, *Szkolnictwo parafialne w Wielkopolsce w XVII i XVIII wieku (w świetle wizytacji kościelnych)*, Lublin 1978, s. 7; J. R y ś, *Z dziejów szkoły parafialnej w Myślenicach*, w: *Księga jubileuszowa Profesora Feliksa Kiryka*, s. 453-459.

⁷⁸ E. W i ś n i o w s k i, *Sieć szkół parafialnych w Wielkopolsce i Małopolsce w początkach XVI wieku*, „Roczniki Humanistyczne” 15(1967), z. 2, s. 85; O l c z a k, dz. cyt., s. 7.

⁷⁹ K o t, dz. cyt., s. 16-17; L i t a k, *Struktura i funkcje parafii w Polsce*, s. 380; M u s i o ł, dz. cyt., s. 48-50. Więcej informacji na temat organizacji i funkcjonowania szkół parafialnych zob.: M. P a w l a k, *Szkoły parafialne na Kujawach w epoce staropolskiej*, Bydgoszcz 2005; J. K r u k o w s k i, *Szkolnictwo parafialne Krakowa w XVII wieku*, Kraków 2001; W. F r o c h, *Dzieje szkoły lubelskiej przy kościele parafialnym św. Mikołaja w XV-XVIII wieku*, Lublin 1999.

⁸⁰ Tamże.

⁸¹ J. C h a c h a j, *Łacińskie szkolnictwo parafialne na Rusi Koronnej od XVI do XVIII wieku*, Lublin 2003, s. 148.

⁸² AAL, KGL, sygn. 60A 149, k. 76.

⁸³ AAL, KGL, sygn. 60A 114, k. 33v.

szczowie u schyłku XVI stulecia potwierdza także znawca tematu – J. Chachaj⁸⁴. Pośrednio o funkcjonowaniu szkoły w mieście możemy wnosić również na podstawie wpisu w *Albumie studentów Akademii Zamojskiej*, w którym pod datą 1643/44 r. odnotowany jest student z Łaszczowa – Albertus Thomae Proczki⁸⁵.

VII. KLASZTOR ZAKONU JEZUITÓW

Omawiając parafię Łaszczów, nie sposób pominąć działalności w mieście zakonu jezuitów. Zakon ten sprowadził do Łaszczowa na początku lat 30. XVIII stulecia biskup Józef Łaszcz⁸⁶. Pierwotnie zakonnicy na swoją siedzibę otrzymali drewniany budynek, a 15 września 1736 r. kamień węgielny pod nowy kościół położył dobrodziej zakonu – biskup Łaszcz. Niestety, rozpoczęte budowy kolegium oraz kościoła pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia, św. Józefa i św. Ignacego Loyoli nie zostały ukończone do kasaty zakonu. Wiadome jest, że budowa była zrealizowana przynajmniej częściowo, gdyż to właśnie do niej przenieśli się zakonnicy po pożarze dotychczasowej siedziby w 1755 r.⁸⁷ Jezuita zostali uposażeni przez biskupa Łaszcz wsią Miętkie, która przynosiła im ok. 10200 zł dochodu rocznie. Z kolei w 1736 r. biskup przekazał im dwa stawy i ziemię na potrzeby wybudowanej przez zakonników cegielni⁸⁸. Działalność zakonu w Łaszczowie została przerwana w 1773 r. mocą brewe kasacyjnego papieża Klemensa XIV. W tym samym roku kanonik katedry chełmskiej – Wawrzyniec Józef Zwłoka, wydelegowany przez biskupa chełmskiego Antoniego Onufrego Okęckiego, w obecności lustratora austriackiego, sporządził protokół kasacyjny⁸⁹.

---

⁸⁴ Chachaj, *Łacińskie szkolnictwo parafialne na Rusi Koronnej od XVI do XVIII wieku*, s. 146, 148, 151; tenże, *Łacińskie szkoły parafialne na terenie metropolii lwowskiej w epoce nowożytnej*, Lublin 2005, s. 21.

⁸⁵ *Album studentów Akademii Zamojskiej 1595-1781*, oprac. H. Gmiterek, Warszawa 1994, s. 182.

⁸⁶ J. Staszewski, *Łaszcz Józef Antoni*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XVIII, Warszawa-Kraków 1973, s. 261-262.

⁸⁷ Zaleski, *Jezuici w Polsce*, s. 1752.

⁸⁸ AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 136, k. 256; Rep. 60A 163, k. 2113-2114.

⁸⁹ AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A 136, k. 240.

*

Podsumowując niniejsze rozważania należy zaznaczyć, że artykuł nie wyczerpuje tematu, a jedynie pokazuje zarys funkcjonowania parafii w omawianym okresie. Prezentowane opracowanie może być przyczynkiem do dalszych badań, które pozwolą na dokładniejsze ustalenie dziejów parafii łaszczowskiej do końca XVIII stulecia, a być może i późniejszego okresu jej funkcjonowania.

BIBLIOGRAFIA

I. ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE

Archiwum Archidiecezji Lubelskiej

Konsystorz Generalny Lubelski – Rep. 60 A 107, Rep. 60 A 110, Rep. 60 A 111, Rep. 60 A 114, Rep. 60 A 115, Rep. 60 A 116, Rep. 60 A 118, Rep. 60 A 119, Rep. 60 A 120, Rep. 60 A 123, Rep. 60 A 124, Rep. 60 A 125, Rep. 60 A 149, Rep. 60 A 150, Rep. 60 A 151, Rep. 60 A 154, Rep. 60 A 155, Rep. 60 A 156, Rep. 60 A 157, Rep. 60 A 159, Rep. 60 A 161, Rep. 60 A 162, Rep. 60 A 163, Rep. 60 A 164, Rep. 60 A 166, Rep. 60 A 171.

Archiwum Parafialne w Łaszczowie

Inwentarz Parafii Łaszczów z r. 1791, r. 1813; Księga Bractwa Różańcowego z lat 1751-1902, Akta urodzonych w parafii rzymskokatolickiej Łaszczów z lat 1791-1793 i 1798-1816; Akta zaślubionych w parafii rzymskokatolickiej Łaszczów z lat 1763-1797 i 1798-1816; Akta zmarłych w parafii rzymskokatolickiej z lat 1763-1797 i 1798-1816.

W a d o w s k i J. A., Dzieje dawnej diecezji chełmskiej i jej kościołów, w: Katalog rękopisów PAN w Krakowie, Teki Wadowskiego, nr 2372/1.

II. OPRACOWANIA

Album studentów Akademii Zamojskiej 1595-1784, oprac. H. Gmiterek, Warszawa 1994.

B i e ń k o w s k i L., Działalność organizacyjna biskupa Jana Biskupca w diecezji chełmskiej 1417-1452, „Roczniki Humanistyczne” 7(1958), z. 2.

B o h d z i e w i c z P., F i l a r s k a B., Baptysterium, w: Encyklopedia Katolicka, t. I, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1985.

C h a c h a j J., Łacińskie szkolnictwo parafialne na Rusi Koronnej od XVI do XVIII wieku, Lublin 2003.

C h a c h a j J., Łacińskie szkoły parafialne na terenie metropolii lwowskiej w epoce nowożytnej, Lublin 2005.

- Ecclesia et civitas*. Kościół i życie religijne w mieście średniowiecznym, red. M. Mańkowska, H. Zaremska, Warszawa 2002.
- F l a g a J., Bractwa religijne w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku, Lublin 2004.
- F l a g a J., Rekrutacja do bractw religijnych w XVII i XVIII wieku na przykładzie archidiaconatu lubelskiego, „Roczniki Humanistyczne” 35(1987), z. 2.
- F r o c h W., Dzieje szkoły lubelskiej przy kościele parafialnym św. Mikołaja w XV-XVIII wieku, Lublin 1999.
- F r y k o w s k i J., Łacińska Parafia Tyszowce do końca XVIII wieku (rękopis w Red. ZN KUL).
- F r y k o w s k i J., Dzieje Parafii w Nabrożu w XV-XVIII wieku, „Roczniki Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL” (w druku).
- G i l A., Prawosławna Eparchia Chełmska do 1596 r., Lublin–Chełm 1999.
- G o ł g o w s k i T., Cyborium, w: Encyklopedia Katolicka, t. III, red. R. Łukaszuk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1985.
- K a r b o n i k M., Ofiary *iura stolae* na ziemiach polskich w latach 1285- 1918, Lublin 1995.
- K a r b o w i a k A., Dzieje wychowania i szkół w Polsce, t. I, Petersburg 1898. Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. VII: Dawne województwo lubelskie, zeszyt 17: Tomaszów Lubelski i okolice, red. R. Brykowski, E. Smulikowska, Warszawa 1982.
- K o t S., Szkolnictwo parafialne w Małopolsce XVI-XVIII wieku, Lwów 1912.
- K r u k o w s k i J., Szkolnictwo parafialne Krakowa w XVII wieku, Kraków 2001.
- K u k l o C., Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej, Warszawa 2009.
- K u m o r B., Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939), „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 19(1969).
- K u m o r B., Chełmska diecezja, w: Encyklopedia Katolicka, t. III, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszuk, Z. Sułkowski, Lublin 1985.
- K u ź m a k K., Bractwa kościelne, w: Encyklopedia Katolicka, t. II, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszuk, Z. Sułowski, Lublin 1985.
- L i t a k S., Parafie w Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku, Lublin 2004.
- L i t a k S., Bractwa religijne w Polsce przedrozbiorowej XVII-XVIII wieku. Rozwój i problematyka, „Przegląd Historyczny” 88(1997), z. 3-4.
- L i t a k S., Kościoły w miastach i na wsi, w: Księga jubileuszowa Profesora Feliksa Kiryka, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis”, Studia Historica III, Kraków 2004.
- L i t a k S., Struktura i funkcje parafii w Polsce, w: Kościół w Polsce, t. II, red. J. Kłoczowski, Kraków 1970.
- M i r o n o w i c z A., Struktura organizacyjna Kościoła prawosławnego w Polsce w X-XVIII wieku, w: Kościół prawosławny w Polsce dawniej i dziś, red. L. Adamczuk, A. Mironowicz, Warszawa 1993.
- M u s i o ł L., Dzieje szkół parafialnych w dawnym dekanacie pszczyńskim, Katowice 1933.

- O g r o d n i k R., Organizacja diecezji chełmskiej obrządku łacińskiego w latach 1375-1546, w: Średniowieczny Kościół polski. Z dziejów duszpasterstwa i organizacji kościelnej, red. M. T. Zahajkiewicz, S. Tylus, Lublin 1999.
- O l c z a k S., Szkolnictwo parafialne w Wielkopolsce w XVII i XVIII wieku (w świetle wizytacji kościelnych), Lublin 1978.
- P a ł k a P., Powstanie katedralnej kapituły obrządku łacińskiego w Chełmie i przeniesienie jej do Krasnegostawu, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 17(1970), z. 5.
- P a w e l e c W., Biskupstwo chełmskie, „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie” 15(1933).
- P a w ł a k M., Szkoły parafialne na Kujawach w epoce staropolskiej, Bydgoszcz 2005.
- P ó ł ć w i a r t e k J., Z badań nad rolą gospodarczo-społeczną plebanii na wsi pańszczyźnianej ziemi przemyskiej i sanockiej w XVI-XIX wieku, Rzeszów 1974.
- R y ś J., Z dziejów szkoły parafialnej w Myślenicach, w: Księga jubileuszowa Profesora Feliksa Kiryka, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis”, Studia Historica III, Kraków 2004.
- S a w i c k i J., Concilia Poloniae, t. 9, Wrocław 1957.
- S u r d a c k i M., Edukacja i opieka społeczna w Urzędowie XV-XVIII w., Lublin 2004.
- T r a j d o s T., Kościół katolicki na ziemiach ruskich Korony i Litwy za panowania Władysława II Jagiełły (1386-1434), t. I, Wrocław 1983.
- W i ś n i o w s k i E., Rozwój sieci parafialnej w prepozyturze wiślickiej w średniowieczu, Warszawa 1965.
- W i ś n i o w s k i E., Sieć szkół parafialnych w Wielkopolsce i Małopolsce w początkach XVI wieku, „Roczniki Humanistyczne” 15(1967), z. 2.
- Z a j d a A., Nazwy staropolskich powinności feudalnych, danin i opłat (do 1600 roku), Warszawa-Kraków 1979.
- Z a ł ę s k i S., Jezuici w Polsce, t. IV, cz. 4, Kraków 1905.

DZIEJE PARAFII ŁASZCZÓW DO KOŃCA XVIII WIEKU

S t r e s z c z e n i e

Praca przedstawia dzieje łacińskiej parafii łaszczowskiej od momentu pojawienia się jej w źródłach do końca XVIII wieku.

Na wstępie określono położenie geograficzne parafii, jej wielkość i miejsce w strukturach organizacyjnych Kościoła. Analizując protokoły powizytacyjne biskupów chełmskich, starano się przedstawić wygląd świątyni łaszczowskiej i jej wyposażenie w badanym okresie. Odtworzono listę 20 duchownych związanych z kościołem łaszczowskim i określono beneficjum plebanów.

W dalszej części artykułu zajęto się funkcjonującym przy kościele Bractwem Różańca Świętego, ukazując jego sytuację finansową i formy działalności. Określono także w miarę możliwości liczbę wiernych oraz przedstawiono liczbę parafian przystępujących do sakramentów w drugiej połowie XVIII w. Omówiono także realizację przez plebanów w Łaszczowie, nałożonego przez Sobór Laterański IV, obowiązku zakładania i utrzymywania szkół.

Słowa kluczowe: parafia, kościół, duchowni, służba kościelna, szkoła, bractwo, jezuici.